

ESİR ŞEHRİN İNSANLARI ROMANINDA DEYİMLER¹

THE IDIOMS FROM THE NOVEL "ESİR ŞEHRİN İNSANLARI"

Gülbahar BAĞIÇI

ORCID: 0000-0002-3170-4524

DOI:10.5281/zenodo.8097851

ÖZET

Dil geçmişten günümüze insanların iletişimini sağlayan, duygu ve düşüncelerini bildirmeye yarayan en temel araçtır. Dil bir milletin yüzyıllardır süregelen kültürünün izlerini taşıyan önemli bir mirastır. Dili tamamlayan, zenginleştiren, geliştiren, kimliğini oluşturan öğeler vardır. Bu öğelerden biri de çalışmamızın konusu olan deyimlerdir. Deyimler, bir toplum anlatım gücünü gösteren, kişilerin kendilerini kısa yoldan ifade etmeye, duygularını basit ve anlaşılır bir şekilde anlatmaya yarayan söz kalıplarıdır. Deyimler, söz öbekleri içinde kalıplaşmış, en az iki sözcükten meydana gelen yapılardır. Bu çalışmada, Kemal Tahir'in *Esir Şehir Üçlemesinin* ilk eseri olan *Esir Şehrin İnsanları* romanı taranarak deyimler tespit edilecektir. Çalışmada deyimler, romandan alınan verilere göre yapısal olarak birleşik fiil grubunda olan deyimler ve birleşik fiil yapısı dışındaki diğer deyimler olmak üzere iki ana başlık altında incelenmiştir. Yaklaşık 167 deyim tespit edilip, bu ana başlıklar altında sınıflara ayrılmıştır. Tespit edilen deyimlerin açıklamalarında TDK'den yararlanılmıştır.²

Anahtar Kelimeler: Deyim, *Esir Şehrin İnsanları*, Kemal Tahir.

ABSTRACT

Language is the most fundamental tool that enables communication between people from the past to the present, allowing them to express their emotions and thoughts. There are elements that complement, enrich, develop the language and form its identity. One of these elements is the idioms, which are the subject of our study. Idioms are phrase patterns that demonstrate a society's power of expression, enabling individuals to express themselves concisely, and conveying their emotions in a simple and understandable way. Idioms are fixed expressions within phrases, consisting of at least two words. In this study, idioms will be identified by scanning the novel *Esir Şehrin İnsanları*, which is the first work of Kemal Tahir's *Esir Şehir Trilogy*. In the study, idioms have been examined under two main headings based on the data obtained from the novel: idioms that are structurally part of compound verb phrases and other idioms outside of the compound verb structure. Approximately 167 idioms have been identified and classified under these main headings. The explanations of the identified idioms have been based on the Turkish Language Association (TDK).

Keywords: Folk tale, *Leyla and Mecnun*, episode, motif, analysis.

İlgili Yazar: Gülbahar BAĞIÇI

Yüksek Lisans Öğrencisi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Karaman.
gbaharbagici@gmail.com

Başvuru Tarihi / Received: 07.06.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 21.06.2023

¹ Bu makale, "Kemal Tahir'in *Esir Şehir Üçlemesinde Söz Dizimi Çalışması*"² Makalede, deyimlerin açıklamalarında TDK'den (Türk Dil Kurumu) başlıkla Okan Celal GÜNGÖR danışmanlığında hazırlanmakta olan yüksek lisans yararlanılmıştır. tezinden üretilmiştir.

Kemal Tahir'in Hayatı ve Edebi Kişiliği (1910-1973)

Kemal Tahir 1910 yılında, İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Asıl adı İsmail Kemalettin'dir. Kemal Tahir'in babası Tahir Bey, annesi Hubser Hanım, kardeşi ise Nuri Tahir'dir. Yazarın çocukluğu karışık bir dönem olan I. Dünya Savaşı ve İstanbul'un işgal yıllarına denk gelir. Bu dönemde şahit olduğu sahneler onun romanlarına da yansımıştır. Kemal Tahir, sosyalist düşüncesi nedeniyle 1938 yılında tutuklanmıştır. Tutuklanma sebebi ise evinde bulunan sosyalizm konulu Fransızca kitaplar bulundurması ve üst çavuş olan kardeşi Nuri Tahir aracılığıyla donanmadaki askerlere propaganda için Sabahattin Ali'nin kitaplarını gönderdiğinin ileri sürülmesidir. Tahir 12 yıl mahpus hayatı yaşamıştır. Hapishane yıllarının Tahir'in romancılığına tesir ettiği muhakkaktır. Bu etki, *Esir Şehrin İnsanları* romanında da kendini gösterir (Coşkun, 2006: 1- 67).

Tahir'in romanlarında yaşadığı devrin izlerine sıklıkla rastlanır. Örneğin yazar, gerçek yaşamında babasının Millî Mücadeleye katılmasını, *Esir Şehrin İnsanları* romanında, Millî Mücadele için her şeyini feda eden insanların mücadelesini ortaya koyan insanlar üzerinden gösterir. Kemal Tahir, romanında Birinci Dünya Savaşı'ndan, Millî Mücadele yıllarına kadar geçen zamanı anlatmaktadır. Romanda İstanbul'un işgali sıraları konu edilirken, insanların tutumu roman karakterleri üzerinden hissettirilmiştir.

Onun romanlarında tarih önemli bir yer işgal etmiştir. Ona göre Türk tarihî demek Türk toplumunun gerçekleri demektir. Bugünü anlamak ve yarına dair öngörülerde bulunmak için tarihî bilmek şarttır (Şan, 2003: 184-185).

Buradan anlaşılacağı gibi Kemal Tahir, edebiyatımızın toplumcu gerçekçi yazarlarındandır. Romanları hapishane, köy yaşamını, Kurtuluş Savaşı'nı, tarihî hikâyeleri konu edinir. Eserlerinde anlaşılacağı üzere Tahir'in anlaşılır bir dili ve yalın bir anlatımı vardır. Ayrıca Tahir'in ilgili romandan ve diğer eserlerinden de tasvire önem veren yazarların başında geldiği görülür. Romanda geçen mekânların tasviri romandaki olayları somutlaştırmıştır.

Roman yazma süreci ciddi bir çalışma dönemini içine alır. O, benimsediği realist tavrın gereği olarak sıkı bir gözlem neticesinde kalemi eline almaktadır. Kemal Tahir, ciddiyet ve iyimserlikle planladığı roman konuları üzerine uzun boylu düşünür ve günün belli saatlerinde üretkenliğini kâğıda döker. O sabırla çalışır, eserini sürekli düzelterek en iyisini bulmaya gayret eder (Tahir, 1989a: 48).

Kemal Tahir, kaleme aldığı romanlarından dolayı Türk Edebiyatının en çok tartışılan yazarlarından biri olmuştur. Eserleri de kendisi gibi daima ideolojik bir bakış açısıyla değerlendirildiğinden ona karşı tarafsız bir yaklaşım sergilemek zordur. O, her ne kadar romanlarında tek bir insanın dramını ele almak istediğini söylese de genellikle toplumsal dram üzerinde

yoğunlaşmıştır. Özellikle siyasi ve tarihî olayları ele aldığı romanlarında bireyin değil toplumun dramını yansıtmak için romanlarını birden çok kahraman üzerine kurgulamıştır (Moran, 2002: 179). Örneğin *Esir Şehrin İnsanları*'nda başkarakter Kamil Bey'dir. Olaylar, Kamil Bey çevresinde meydana gelse de romanda Kamil Bey üzerinden İstanbul'un işgali sırasında Türklerin tavırları anlatılmıştır (Karabulut, 2009: 127).

Güçlü fikir sahibi olmayı güçlü bir dil sahibi olmaya bağlayan Kemal Tahir, anadilini kullanmayan bir milleti inmeli insana benzetmiştir (Tahir, 1989c: 26). Kemal Tahir'e göre "Dil ruhtan mahrum olursa orada büyük bir nesir doğamaz (Tahir, 1989c: 238). Tahir, dile verdiği önemi eserlerinde açıkça gösterir. Romanlarında kişileri yeri geldikçe yörelerinin ağzıyla konuşturur. Bu da romanda deyimlerin kullanım sıklığını artırmıştır.

Esir Şehrin İnsanları Romanındaki Deyimler

Türk Dil Kurumu deyim için "Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir" tanımlamasını yapmaktadır (2009: 517).

Deyimler, "dili süsleyen, ona canlılık, çeşitlilik, anlam derinliği ve doğal bir sanat inceliği katan unsurlardır. Deyimler, asıl anlamı dışında yeni bir anlam veya anlamlar taşıyan iki veya daha çok kelimedenden oluşan, çekici ve derin bir anlam özelliğine sahip söz dizileridir. Çoğu zaman tam bir cümle olmaktan da uzaktır. Dilimizde yüzlerce ve binlerce örneği bulunan kalıplaşmış söz dizileridir. Temel özellikleri de iki ya da daha çok kelimedenden oluşmuş bulunan bu şekillerin birer anlam kalıplaşması sürecinden geçmiş olmalarıdır. Bu nedenle bu kalıp sözler, taşıdıkları asıl anlam dışında, kalıplaşma yoluyla yeni birer anlama bürünmüşlerdir." Deyimlere, "beti benzi atmak; "çok korkmak"; can kulağı ile dinlemek; "hiç bir sözü kaçırmadan çok dikkatli dinlemek"; cin gibi olmak; "çok kurnaz, çok zeki ve açık göz olmak"; çam yarması; "iri yarı, iri gövdeli"; dalga geçmek; "umursamamak, alay etmek"; deveye hendek atlatmak; "bir şeyi zorlukla anlatmak"; dünyayı toz pembe görmek; "iyimser olmak"; habbeyi kubbe yapmak; "önemsiz şeyleri büyük sorunlar hâline getirmek" gibi çok sayıda örnekler verilebilir (Korkmaz, 2018: 18).

İsmail Parlatır sözlüğünde deyim tanımı; "En az iki söz varlığından oluşan ve gerçek anlamları dışında mecazi anlam ile pekiştirilmiş bulunan kalıplaşmış söz öbeği ya da deyiş" şeklinde verir (Parlatır, 2008: 1).

Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş* adlı kitabında deyimleri "Deyimler (tabirler), asıl anlamlarından uzaklaşarak yeni kavramlar meydana getiren kalıplaşmış sözlerdir. İki veya daha çok kelimedenden kurulu bir çeşit dil ifadesi olan bu sözler, duygu ve düşüncelerimizi, dikkati çekecek biçimde anlatan isim, sıfat, zarf, basit ve birleşik fiil görünüşlü gramer unsurlarıdır" biçiminde

tanımlar (Elçin, 1986: 642).

Vecihe Hatiboğlu deyimi, "Anlatım gücünü artırmak için, az çok mantık dışına kayan bazı sözcükleri değişmediği hâlde bazıları değişip çekimlere giren kalıplar" olarak açıklamıştır (Hatipoğlu, 1982: 194).

Deyimler konusunda yetkin çalışma sahibi olan yazarlardan biri de Ömer Asım Aksoy'dur. Asım Aksoy deyimi "Bir kavramı, bir durumu, ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce" olarak tanımlar (Aksoy, 1984: 49).

Türkçede, deyim karşılığı olarak geçmişte "darbimesel, tabir, ıstılah" sözcükleri kullanılmıştır. Ancak, darbimesel daha çok atasözlerini karşılayan bir terimdir. Tanzimat'tan sonra avama ait hikmetli sözlerin toplanması sürecinde tabir sözcüğü kullanılmıştır. Cumhuriyetten sonra uzun bir süre tabir sözcüğü kullanılmış ve Türk Dili Araştırma Kurumu tarafından 1935 yılında İstanbul'da bastırılarak dağıtılan Osmanlıcadan *Türkçeye Cep Kılavuzu*nda tabir = terme, expression karşılığı olarak "deyim" sözcüğü önerilmiş ve bu zamanla tutmuştur (Sinan, 2008: 92).

Son olarak Akyalçın'ın görüşü de şu şekildedir. "Deyimler, düşünce, kavram, nesne ve kişilerin durumlarını, özelliklerini yansıtmak için kullanılan ve gerçek anlamının dışına çıkmış özel anlam/anlatım boyutuyla kalıplaşmış söz öbekleridir." (Akyalçın, 2019: 84). Burada hepsine yer veremesek de bu tanımlarla aşağı yukarı aynı şeyleri söyleyen çok fazla deyim tanımı vardır.

Tanımlardan da anlaşıldığı üzere deyimler dilimizin önemli yapı taşlarıdır. Her dil için doğal bir durum olan en az çaba ilkesini Türkçe için de düşünecek olursak deyimlerin bu konuda oldukça işe yaradığı aşikârdır. Bir durumu anlatmak için uzun açıklamalar yapmak yerine az sözle çok şey ifade eden deyimler kullanılabilir. Bu durumu eserden alınan örnekler üzerinden görmek mümkündür.

1. Kemal Tahir-Esir Şehrin İnsanları Romanında Deyimlerin Yapısı³

1.1. Birleşik Fiil Grubunda Olan Deyimler

1.1.1. İsim ve Fiilden Oluşan Deyimler

Ateş püskürmek: Çok öfkeli olmak Halanım, İttihatçı düşmanlarının ağzıyla, sanki İstanbul'u Kuvayı Milliyeciler işgal etmişler gibi Anadolu'ya **ateş püskürmekteydi.** (s.82)

Baskın vermek: Ani ve habersiz girmek, saldırıda bulunmak

İki yıllık derviş Fuat Mahir Bey'le, iki yıllık yoksul Kâmil Bey, köşkün kapısını birisine **baskın**

³ Bu makalede deyimlerin tasnifinde Dudu Neşe Kavukcu tarafından hazırlanan "Türkiye Türkçesindeki Deyimlerin Söz Dizimsel Özellikleri" başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanılmıştır.

vereceklermiş gibi soluklarını keserek açtılar. (s.61)

Bülbül kesilmek: Bir etki veya baskı altında çokça konuşmak

"Şu halde sen iyilikten anlamayacaksın. Peki, bu gece seni bir güzel ıslatsınlar da, yarın nasıl **bülbül kesilirsin...**" (s.296)

Can vermek: Ölmek

Sözü uzatmadan, "kutsal vatan savunması görevini ve bu uğurda seve seve **can verip** kan dökmek ödevini, elçilikte tercüman olarak yapmasını" söyledi. (s.4)

Çalım satmak: Kurulup büyüklük taslamak

'Subaylığın modası geçti. Artık kimseye söz geçiremezsiniz. **Çalım** da **satamazsınız.**' diye başladı. (s.33)

Dert yanmak: Derdini sızlanarak anlatmak

Biraz geriledi, yanındakilere alçak sesle **dert yandı.** (s.112)

Dil uzatmak: Bir kimse veya bir şey için kötü söylemek

Tövbe Yarabbi! Tövbe Yarabbi! Şu **dil uzattığı** yere bakın... (s.96)

Dolap çevirmek: Hile ve dalavere ile iş yapmak

Pekâlâ! Öteki meseleye geçelim! Ararat vapuru işinde Nedime Hanım'ın **çevirdiği dolaplar...** (s.286)

El çekmek: Vazgeçmek

Bunların hepsi dünyadan **el çeken** basit köylülerdir bence... (s.71)

El koymak: Zorla almak

Haydarpaşa'dan, Eskişehir'e kadar tren yoluna İngilizler **el koymuş.** (s.24)

Esir düşmek: Tutsak olmak

Kutul-Ammare'de **esir düşmüş,** rütbesi ve Entellicens servisteki önemli yeri bakımından General Tavnshend'le beraber Büyükkada'da oturup savaşın sonunu beklemesi mümkünken... (s.24)

Göğüs geçirmek: Üzülerek derinden soluk almak

Bazı edebi eserlerde, kahramanların içine kurulup "**göğüs geçirerek**" mehtap seyrettikleri, yahut ateşli kelimelerle ebedi sevdalar ilan eyledikleri yazılan kameriyelerden birisinin burada bulunması insanı şaşırtıyordu. (s.122)

Göz atmak: Kısa bir süre, fazla dikkat etmeden bakıvermek

Üstündeki ıslaklıkla uğraşır gibi yaparak etrafa **göz attı,** gördüğü hazin manzarayı bir daha hiç unutmadı. (s.147)

Göz yummak: Görmezlikten gelmek, hoş görmek, bağışlamak

Hem de öylesine kuvvetle vuracak ki, bu isteklere **göz yummak** kimsenin haddi olmayacak... (s.175)

Hücum etmek: Bir şeye başlamak, girişmek

Kâmil Bey'in gözlerine yaş **hücum etti.** (s.364)

Kafa tutmak: Diklenmek

'Vatan uğruna dünyanın muzaffer kuvvetlerine, ayrıca kendi milletlerinden bir sürü sefil hayduda **kafa tuttular'** diye... (s.320)

Kan ağlamak: Büyük bir üzüntü içinde bulunmak

Biz takımca **kan ağlamaktayız!** Konyalı başçavuş 'Gidinin Alamani! Yedin babayiğiti, yürü!' diye dizlerini dövmekte... (s.312)

Kara çalmak: Birine iftira etmek, kara sürmek

Kurmay Albay Refik Bey hırsızlık ettiği için ordudan kovulmuşmuş... Ötekilere de birer **kara çaldılar.** (s.237)

Karar vermek: Bir sorunu karara bağlamak, kararlaştırmak

Nedime Hanım'la beraber çalışmaya başlar başlamaz, n'apıp yapıp Ankara'ya bir rabitalı muhabir göndermeye **karar verdi.** (s.142)

Kıran girmek: Bir şey bulunmaz olmak

Can verecek aslanın kıtlığına **kıran girmede.** (s.216)

Kin bağlamak: Birine karşı öç alma duygusu duymak

Ararat vapurunun navlun işini ben halledince bu işten çıkarı kalkan ve bunu kaybettiği için, Ahmet'e **kin bağlaması** icap eden Rozaltı'den korkarak Ahmet sandığı bana saklattı. (s.302)

Kin beslemek: Birine karşı öç alma duygusu sürdürmek

Demek ki gurur meselesi yaparak **kin beslemiş.** (s.290)

Kulak vermek: Değer vermek, önemsemek

Ben onu bunu bilmem, Aydın-Ödemiş yönüne **kulak vermeyince** hiç olmaz! Çünkü Aydın ve de gâvur İzmir ve de Nazilli ve de Salihli, ille de Ödemiş dedin mi, on dakika düşüneceksin! (s.15)

Masal okumak: İnanırcı olmayan, oyalayıcı sözlerle kandırmaya çalışmak

Bize bir sürü **masal okudu** ama, işte sonunu gördünüz! (s.303)

Nutku tutulmak: Korkudan, şaşkınlıktan ve öfkeden konuşamaz olmak

Benim **nutkum tutulmuş** paşa efendibaba! Ben... (s.427)

Pişmanlık duymak: Pişman olmak

İzini kaybettirdikten sonra belediye reisi olup herkesin saygısını kazanan eski kürek mahkûmu, yüklü arabanın altından bir ihtiyarı kurtarmak için her şeyi feda edince **pişmanlık duymamış mıdır?**

(s.317)

Satır atmak: Herkesi öldürmek, kırıp geçirmekBir dövüşmüşler bizimkiler... Bir **satır atmışlar**...(s.413)**Soğuk almak:** Üşüyerek hastalanmak, üşütmekKadının sesi, **soğuk almış** gibi biraz kalındı, pürüzlüydü. (s.147)**Soluk tüketmek:** Bir şeyi anlatmaktan çok yorulmak"Tamam! İşte geldim meselenin bamteline... Boşuna **soluk tüketmekteyiz** binbaşım... Bizimkilerin işi danışıklı dövüş." (s.99)**Tuzak kurmak:** 1- Bir şeyi yakalamak için düzenek hazırlamak. 2- Birini güç ve tehlikeli bir duruma düşürmek için düzen hazırlamak, komplo kurmakNedime Hanım, bu gidişle yüzde yüz tutuklanacaktı. Ona da **tuzak kuracaklar**... (s.350)**Volta vurmak:** Bir oraya bir buraya yürümekHızlı hızlı **volta vururken** durakladı, bir cigara yaktı. (s.370)

1.1.2. İsim + Yönelme Durumu Eki + Fiilden Oluşan Deyimler

Baskına uğramak: Düşmanın beklenmedik bir saldırısıyla karşılaşmak**Baskına uğratmak** için mi? Hangisi uygun gördü baskını? Sahici İngiliz mi, Türk-İngiliz mi? (s.44)**Birbirine düşmek:** Araları açılmak, aralarında anlaşmazlık çıkmakHintli, Sintli **birbirine düşmüş**. (s.16)**Cezaya çarptırmak:** CezalandırmakUfacık bir sermaye ile çıkan Karadayı nasıl oluyordu da tehlikeli görülüyor, bu kadar dehşetli bir **cezaya çarptırılıyordu?** (s.145)**Dehşete düşmek:** Aşırı ölçüde korkmakDikkat buyurun, yani korkutuyor, yani **dehşete düşürüyormuş**. (s.237)**Duymazlığa vurmak:** Duymamış gibi yapmakKarayağız jandarma bir an durakladı, sonra **duymazlığa vurarak** kaleme doğru baktı. (s.112)**Ele geçirmek:** Sahibi olmakGelişti, yayıldı, değişti, sonucu Anadolu'nun büyük bir parçasını-Trabzon'a kadar- bir daha bırakmamak üzere **ele geçirdiğinden** kimsenin şüphesi kalmayan Çar orduları dağılıp çekildi. (s.6)**Göze almak:** Gelebilecek her türlü zararı ve tehlikeyi önceden kabul etmekNe çare ki savaş sürmekte, salt Çanakkale savusunun değil, İngilizlerle Fransızların kepezeliği **göze alıp** çekilmelerinin de fayda vermeyeceği anlaşılmaktaydı. (s.5)**İmdada yetişmek:** Çok zor ve tehlikeli bir anda yardım etmek

Daha geçen ay bir İspanyol gemisi Bozcaada önünde serseri torpile çarpmış, bir İngiliz torpidosu **imdada yetiştiği** halde içindeki iki yüz elli kişiden ancak yüz kişi kurtulabilmişti. (s.1)

İşe yaramak: Elverişli olmak

Ne fayda ki bu saçma sapan sözler Kâmil Bey'in aklını büsbütün karıştırmaktan başka bir **işe yaramadı**. (s.17)

Kana boyanmak: Kan içinde kalmak

'Büyük harp! Dünya **kana boyanacak...**' (s.164)

Kapana kısılmak: Ele geçmek, tuzağa düşmek, çok zor duruma düşmek

Boş bulunmuş, **kapana kısılmıştı**. (s.50)

Korkuya kapılmak: Korkuya düşmek

"Namussuzluk" kelimesiyle dehşetli bir korkuya kapıldı. (s.306)

Kurşuna dizmek: Öldürmek

Geçen hafta karısıyla beraber **kurşuna dizmişler** herifi Bolşevikler... (s.49)

Lafa tutulmak: Oyalanmak

Birisine rastlayıp **lafa tutulmaktan** korkarak paltosunun yakasını kaldırdı, boynunu kıstı. (s.257)

Meraka düşmek: Meraklanmak

Bu üç kişilik ailede antika eşya **merakına** önce kimin **düştüğü** artık bilinemiyordu. (s.34)

Meydana çıkarmak: Açıklığa kavuşturmak, bularak ortaya çıkarmak, belli etmek

Yeni döşemeler, önce noksanlığı fark edilmeyen şeyleri şimdi birer birer **meydana çıkarmıştı**. (s.153)

Öfkeye kapılmak: Çok sinirlenmek, kızmak, hiddetlenmek

Kâmil Bey, zelzele gibi yeraltı homurtularıyla yaklaşan büyük bir **öfkeye kapılmış** olarak odasına dönmüştü. (s.369)

Pusuya düşürmek: Pusu kuran kimsenin saldırı alanı içine girmek

Yahya Kaptan'ın **pusuya düşürülüp** öldürülmesini hazırlayanlardan birisi, belki de birincisi olduğu anlaşıldı. (s.208)

Telaşa kapılmak: Ne yapacağını bilememek

Kâmil Bey **telaşa kapıldığı**ni yakınlarına sezdirmemek için kendisini zorlayarak bir zaman daha Madrid'de, boş yere ortalığın düzelmesini bekledi. (s.7)

Yola gelmek: İstenilen biçimde davranışı kabullenmek, düzelmek, uslanmak

Zoru görmeyince bizim millet **yola gelir** mi?(s.237)

Zarara uğramak: Parasal kayba uğramak

Demek satmazsa bunun tersi... **Zarara uğrayacak**... Düpedüz şantajdı bu! (s.52)

1.1.3. İsim + Bulunma Durumu Eki + Fiilden Oluşan Deyimler

Arkada bırakmak: Bir kimseyi geride bırakmak

Kadın ya da erkek, **arkada bıraktığına** böyle bir mektup yazar...(s.371)

Ayakta kalmak: Yıkılmamak, çökmemek

Her şeyi sarsan korkuya rağmen dizlerini bükmemeyi, sesini kaybetmemeyi, **ayakta kalmayı** becerir. (s.401)

Elde etmek: Bir şeye sahip olmak

Gülünç derecede, sefil derecede az, fakat şu sıra **elde edilmez**. (s.150)

Önde gelmek: Önemli durumda olmak

Emin olun, bütün kararlarımızda 'Nedime Bacı'mız ne der?' suali **önde geliyor**. (s.251)

Tetikte olmak: Her an davranmaya hazır durumda beklemek

Güvenmeseler, hiç **tetikte olmasını** söylerler mi? (s.208)

Üstünde durmak: Bir işe nem vermek, bir işle yakından ve sürekli ilgilenmek

Eskiden olsa, bunu bir kez sorup bir kez karşıladı mı, bir daha **üstünde durmazdı**. (s.2)

Zorunda bırakmak: Yapmaya mecbur etmek

Fuat Mahir Bey kem küm etmeye başlayınca sorduğuna pişman olmuş; eski arkadaşını, memleketin içine düştüğü bela yüzünden dervişliğe vurduğunu söyleyerek, vatanseverlik gösterisi yapmak **zorunda bırakacağından** ürkmüştü. (s.72)

1.1.4. İsim + Ayrılma Durumu Eki + Fiilden Oluşan Deyimler

Ağızdan kaçırmak: İstemediği hâlde boş bulunup söyleyivermek

Kâmil Bey, birkaç gündür hatırlayıp hariciyecilere sormak istediği soruyu **ağızdan kaçırdı**. (s.40)

Candan bezmek: Bıkmak

Tabancalarından korkularına, sorguya falan da çekmediler mi sana! Biz **canımızdan bezdik** efendi... (s.311)

Elden gitmek: Bir şeyi yitirmek, o şeyden yoksun kalmak

Baktım, **elden gidiyoruz**, 'Ulan imansızlar... Ulan siz Kuvayı Milliye misiniz? Tahsin beybabamdan beriye cümlemizin...' diye bastım kalayı... (s.134)

Gözden geçirmek: Niteliği anlamak için bir şeyin her yanına bakmak, incelemek, muayene etmek

Olayları birer birer **gözden geçirdi**: Osmanlı İmparatorluğu, son altı yılda, "10 Temmuz", "31 Mart" gibi iç sarsıntılar; "Trablus", "Balkan" gibi utandırıcı yenilgiler geçirmişti. (s.3)

Gözden kaybetmek: Görünmemek, ortadan çekilip gitmek

Ana hattın büyük meselelerini **gözden kaybediyor.** (s.238)

Güçten düşmek: İş yapma, devinme yeteneğini kaybetmek

Hasta, bakımsız, **güçten** büsbütün **düşmüş**, bütün umutlarını yitirmiş bir halk yığını... (s.40)

İpten almak: Birini zor durumdan kurtarmak

‘Yakalanırsak beni tutuklayamazlar. Ben de seni önce Allah, sonra bizim hükümet sayesinde **ipten alırım!**’ dedi. (s.430)

Meraktan ölmek: Çok kaygılanmak

Gazeteye uğramış Enişte Bey'im... Kapalıymış. **Meraktan ölüyorduk.** (s.361)

Yüksekten atmak: Yapamayacağı şeyleri yapabilirmiş gibi göstermek

Olaylar karşısında öyle **yüksekten atmaları**, eleştirilerinde öyle kıyıcılıkları vardı ki, Kâmil Bey kendisini apansız bir ihtilal sonucu iktidarı kaybederek memleketten kaçmak zorunda kalmış yenik politikacıların karşısında sanıyordu. (s.170)

1.1.5. İsim + İyelik Eki + Fiilden Oluşan deyimler

Ciğeri parçalanmak: Yüreği parçalanmak

Hele çocuklarını görsen... Adamın **ciğeri parçalanır.** (s.112)

Ciğeri yanmak: Çok acı ve sıkıntı çekmek, büyük bir acıya uğramak, yüreği yanmak

Çay, efendi baba... **Ciğeri yanmışlara** gazoz koşturursun. (s.296)

Dili varmamak: Söyleyememek

Lakin buna bir türlü **dilim varmadı.** (s.202)

Gücü yetmek: Eldeki imkânlarla ancak altından kalkabilmek, üstesinden gelebilmek

İmparatorluk, kültürünü taşıyan herhangi bir kimseyi, sizin gibi soylu bir aileden gelmese bile, **gücü yettiğince** korumaya çalışır. (s.43)

Heyecanı yatışmak: Yaşadığı coşku azalmak

‘‘Kime anlatsan inanmaz. Biz neden böyle olmuşuz?’’ **Heyecanı yatışmıştı.** (s.337)

İçi sızlamak: Bir şey veya kişi için çok üzölmek

Yalnızlığını düşündükçe **içim sızlıyor.** (s.129)

İçi titremek: Duygulanmak

İşte bu sırada, ‘Düşürecekler, bozacaklar, mahvedecekler!’ diye **içinize** bir **titreme** gelir ya... (s.195)

Kafası kızmak: Çok sinirlenmek, öfkelenmek

‘‘Bağırma! **Kafamı kızdırıyorsun.** Bu kadar sesi bu sıska herif nereden çıkarıyor bilmem ki?’’ (s.434)

Kefeni yırtmak: Ölüm tehlikesi atlatmak

“Kahpelikle vurmuş Seringel... Ama Zarzar **kefeni yırtarsa**, öcünü alır...” (s.109)

Namı yürümek: Çok ünlü olmak, şöhreti yayılmak

Her ne kadar, imamla her gün buluşmadan yapamadığı halde bir saat çekişmeden duramayan Cemil Usta , “Hırsız açmış, yoksa ne haddine!” diyorsa da imamın o zamandan beri bilhassa külhanbeyliğe hevesli delikanlılar arasında **namı yürümüştü**. (s.95)

Ocağı sönmek: Aile dağılmak, yok olmak, çoluk çocuk yok olmak

Nice **ocakların sönmelerini** önleyebileceğiz...(s.206)

Ödü kopmak: Çok korkmak

Yani öldükten sonra da bu acılar sürerse diye **ödüm kopuyor!** Acı çeken gövde mi, ruh mu? Bunu kesinlikle bilmek ne büyük mutlulukmuş! (s.26)

Yolu düşmek: O yerden geçmesi gerekemek

Dünyayı bu kadar gezdiği halde, şimdiye kadar yenilmiş bir memlekete **yolunun düştüğünü** hiç hatırlamıyor, bunu düşündükçe, “Yenilip yere serilmiş bir memlekette gezgin gitmek tatsızdır da ondan,” diyordu. (s.83)

Yüreği ferahlatmak: Kaygıdan kurtulmak

Ramiz Efendi’ye hak vererek **yüreği** biraz **ferahladı**. (s.357)

Yüreği ürpermek: Çok korkmak

Yanı sıra yürüyen Ahmet’e **yüreği ürpererek** sordu: “Bizi içeri almamazlık etmesinler!” (s.121)

Yüzü asılmak: Somurtmak

Yüzü asıldı. Anası bu kadar yanlış bir işi nasıl yapmış, anlayamıyormuş bir türlü...(s.79)

1.1.8. İsim + İyelik eki + Yönelme Durumu Eki + Fiilden Oluşan Deyimler

Aklına esmek: Daha önce düşünmemiş olduğu şeyi birden yapmaya karar vermek

Her **aklına esen** banka soymaya, eşkıyalık etmeye kalkarsa bunun sonu nereye varır? (s.241)

Aklına gelmek: Hatırlamak, anımsamak

Hızla indirdim silahı... Mehmet Âkif Bey’indir bu mısralar... Nereden **geldi aklıma**... Arkası nasıldı? (s.25)

Bağrına basmak: Kucaklamak

Bir an beni kucaklayıp **bağrına basmak** istediğine eminim. (s.226)

Damarına basmak: Birini, duyarlı olduğu bir konuda kızdırmak

Nedime Hanım, karşısındakinin **damarına basmayan** bir yumuşaklıkla gülümsedi. (s.179)

Eline geçmek: Kazanmak, edinmek, elde etmek

Velilik mertebesine bir şey kalmaz ki her babayığitin **eline geçmez.** (s.69)

Gözüne görünmemek: Karşısına çıkmamak

“Bir daha da böyle pis işlere karışma... **Gözüme görünürsen** seni vallaha asarım. (s.434)

İçine kapanmak: Çevresinde olan bitenle ilişkisini kesmek

Kendi **içine kapanıp** bir sınırsız vicdan azabını, vicdan azabı olduğundan bile habersiz çekmek, mini mini, değersiz, gülünç sevinçlerle mutluluğuna kendini kandırarak sürünmek “ve artık ölmek, ölebilmek” kalmıştı. (s.172)

İşine gelmek: Çıkarına, amacına, düşüncesine uygun olmak

Yüzbaşı, arabacının **işine gelen** sözü işittiğine dikkat etmedi. (s.301)

İşine gelmemek: Kendi çıkarına, amacına, yararına uygun olmamak

Böylelerinin, **işlerine gelmez** kanun... **İşlerine gelmez** padişah buyruğu... (s.98)

Kılına dokunmamak: Bir kimseye dokunacak, zarar verecek en ufak bir davranışta bile bulunmamak

Hayır! Sizi şerefimle temin ederim ki **kılına** bile **dokunmayacaklar**... (s.218)

Sinirine dokunmak: Hoşuna gitmemek, sinirlendirmek

Sinirimize dokunmuyorum ya? (s.197)

Üstüne yürümek: Korkutmak, yıldırma amacıyla saldıracakmış gibi yapmak

Duman değil, Marmara bir volkan ağzı gibi tütüyor, daha doğrusu doğa, şimdi bütün ana unsurlarıyla öfkeli fakat aptal bir hayvan gibi insanın **üstüne yürüyordu.** (s.91)

Yüreğine inmek: Kötü bir olay dolayısıyla fazlaca etkilenmek

Sevinçten **yüreğine inebilir**... (s.248)

Zıddına basmak: Sinirlendirmek, sinirini bozmak

O kadar ki, bir aralık, **zıddına basmak** isteyip istemediklerinden şüphelendi.

1.1.9. İsim+ İyelik Eki + Belirtme Durumu Eki + Fiilden Oluşan Deyimler

Ağzını aramak: Konuşturarak düşüncesini öğrenmeye çalışmak

Bahse girerim ki, Ahmet Bey’in yanına bugün budala bir hafiye gelerek **ağzını aramaya** kalkmıştır. (s.230)

Dişini sıkmak: Darlığa, sıkıntıya dayanmak, katlanmak

Biraz daha **dişini sık** kardeşim... Dövmekten şimdi vazgeçeceğiz. (s.214)

Gözlerini kaçırmak: Biriyle göz göze gelmemek için gözlerini başka tarafa çevirmek

Ahmet biraz durakladı ve **gözlerini kaçırarak** sözün ardını getirdi, “Hatta bir sorgu sırasında, Nedime yenge ile aranızda bir gönül rabitası.” (119)

Gözünü açmak: Görüşünü değiştiren bilgi vermek, uyarlamak

Başyazıda, Karadayı akli hiçbir şeye ermediği halde, aralıksız soru soran arkadaşı Çoban Veli ile konuşuyor, memleket olayları üzerinde çobanın **gözünü açmaya** çalışıyordu. (s.139)

Kulağını bükmek: Bir sorun karşısında dikkatli davranması için uyarıda bulunmak

Söyledik ama, bunun **kulağını** da güzelce **büktük**, 'Dar yerdesin beyim! Orucunu tut, namazını kıl! (s.435)

İçini çekmek: Üzüntüsünü derin bir soluk alışla göstermek

Biraz sustu, derin derin **içini çekip** ağır bir umutsuzlukla omuzlarını silkerek havaya açtığını ellerini masaya bıraktı. (s.4)

Umudunu yitirmek: O andan sonra olacağına dair inancı kalmamak

"**Umudunu yitiren** her şeyi yitirmiş olur" sözü doğruysa yoksulların duyacakları bunaltının hele çok sürer, hele başkalarının sorumlulukları da binerse ne kadar dayanılmaz hale geleceğini şimdi, bu eski arabanın dış gıcirtlarına benzeyen sesleriyle sarsılırken gerçekten anlıyordu. (s.55)

Yakasını kurtarmak: Umulmazken bir işten kurtulmak

Yani soru karşısında, 'Benim aklım ermez. Ben aylıkçı bir adamım,' diyerek **yakanı kurtaracaksın**. (s.119)

Yüzünü güldürmek: Birini mutlu etmek, birine iyilik etmek

Bereket usta hamallar umutsuzluğa düşen Kâmil Bey'in **yüzünü güldürdüler**. (s.153)

1.1.10. İsim + İsim + Fiilden Oluşan Deyimler

Ağzını bıçak açmamak: Üzüntüsünden söz söyleyecek durumda olmamak

Üsküdar'da, hele Bağlarbaşı'nda kimsenin **ağzını bıçaklar açmıyordu**. (s.84)

Aklı başına gelmek: Davranışlarının yanlışlığını sezerek doğru yolu bulmak

Büyüyüp **aklı başına gelinceye** kadar görmemek kararını o sıralar verdim. (s.78)

Aklı başından gitmek: Çok sevinçten veya çok korkudan ne yapacağını şaşırarak

Yüzüme beraber böyle yalan söyleyse, arkamızdan neler atmıştır var hesapla! **Aklım başımdan gitti!** (s.135)

Başının altından çıkmak: Birinin hilesiyle yapılmak

İnancına göre bütün kötülükler subayların, hele de paşaların **başı altından çıkıyordu**. (s.82)

Bıyık altından gülmek: Birinin durumuna belli etmemeye çalışarak gülümsemek

Hele harflerin büyüklükleri, biçimleri değişir değişmez ölçüleri birbirine karıştığı için kendisine kızıyor, başmürettibi **bıyık altından güldürüyordu**. (s.159)

Bir yolunu bulmak: Çare bulmak, çözüm üretmek

Geçenlerde **bir yolunu bulup** petrol hisselerini, ucuz pahalı, satmayı düşündüğü halde birden kesinlikle satmamaya karar verdi. (s.44)

Boyunun ölçüsünü almak: Kendi yetersizliğini, beceriksizliğini anlamak

“Anadolu” Bir sürgün yoluydu ki vaktiyle ucu Avrupa’daki Jöntürklerden de **boyunun ölçüsünü almış** bulunuyordu. (s.172)

Cinleri başına toplanmak: Öfkelenmek, sinirlenmek

Elini tabancasına atmaz mı? İşte o zaman **cinler başıma toplandı.** (s.134)

Dört elle sarılmak: Bir işe büyük bir özen ve önem vererek girişmek

Şüphesiz içlerinde niceleri var ki kaderleri benimkinden çok daha karanlık olduğu halde yaşamaya **dört elle sarılmışlardır.** (s.27)

Dört gözle beklemek: Çok isteyerek ve özleyerek beklemek

Hemen hepsi “Muhterem gazetenizi her hafta **dört gözle bekliyorum.**” (s.169)

Foyası meydana çıkmak: Yalanı, dolanı gün yüzüne koymak

İşte gördünüz mü? **Foyamı meydana çıkardı.** Keşke vanilya sürünseydim. (s.178)

Gönlü rahat olmak: Sıkıntı ve üzüntüden uzak olmak

Parasıyla vatanseverlik yaptığı için **gönlü rahat olacağından,** karısının eniştesi Müteahhit İbrahim Bey’in salonunda yabancı subaylarla ahbablığı ilerletmesinde bir sakınca da görmezdi. (s.328)

Gözden sürmeyi çekmek: Hırsızlıkta çok becerikli çok usta olmak

Amerika bildiğin madrabazdır ve de **sürmeyi gözden çeken** köpoğlusudur. (s.17)

Gözleri yuvasından fırlamak: Aşırı heyecanlanmak, korkmak ya da öfkelenmek

Ağrının korkunçluğu, boyun damarlarım kopacak, **gözlerim yuvalarından fırlayacak** sanıyorum. (s.28)

Gözünün önünden geçirmek: Anımsamak, hatırlamak

Gördüğüm tekkeleri, tanıdığım dervişleri **geçirdim gözümün önünden...** (s.70)

Gözünün önüne getirmek: Gözünde canlandırmak

Köşkü **gözünün önüne getirmeye** çalıştıkça, ağaçları, orman kadar kalabalık çok büyük bahçeyi, suyu kesilmiş büyük havuzları, dibi görünmeyen derin kuyuları, yıkık duvarları hatırlıyordu. (s.56)

İpin ucunu kaçırmak: Bir şeyin kontrolden çıkması, gereken ölçüyü yitirmek

Bu bizim Harp Divanı şaşırttı ki, şart olsun, **ipin ucunu kaçırdı.** (s.435)

İşleri tıklarında olmak: İş çok uygun ve iyi olmak

Abdülhamit zamanında işleri tıklarındaydı. (s.18)

Kan gövdeyi götürmek: Çok kan dökülmek

Hintli, Sintli birbirine düşmüş. **Kan gövdeyi götürmüş.** (s.16)

Kara kara düşünmek: Çok üzüntülü olmak, düşünceye dalmak

Kâmil Bey ne yapacağını **kara kara düşünürken** Cemil Usta yıkıcıdan aldığı bin altı yüz lirayı sayıp verdi, sonra selamlığın onarım hesaplarını yeniden yaptığını, köşkten seçtiği bazı meşe kaplamalardan, tavan oymalarından yararlanacağı için bu işi çok daha ucuza bitireceğini söyledi. (s.66)

Kötü gözle bakmak: Bir kimse için iyi olmayan düşünceler beslemek, bunu belli edercesine bakmak

Kimsenin malını çalmıyorsunuz, ırzına **kötü gözle bakmıyorsunuz.** (s.273)

Küçük dilini yutmak: Şaşırarak, donakalmak

Deminden beri söze karışmak fırsatını arayan Teğmen Şerif Efendi, Kâmil Bey'in resim yaptığını, "hakçası" resmi de iyi yaptığını, yaptığı resimlerin "adama benzediğini", büyüttüğü resmi görenlerin **küçük dillerini yuttuklarını** söyledi. (s.410)

Pervane gibi dönmek: Bir kimsenin yanından hiç ayrılmamak

Papaz gibi gezmişsiniz bütün Avrupa'yı... En güzel kadınlar çevrenizde **pervane gibi dönerlermiş,** siz farkında bile olmazmışsınız. (s.51)

Yüreği kan ağlamak: Derinden acı duymak, çok üzölmek

Biz üzölüyoruz birader! Vallaha billaha **yüreğim kan ağlıyor.** (s.284)

Yüreğine su serpmek: Bir kimseyi kaygı sebebinin ortadan kalkmasıyla veya yeniden umut verecek bir haberle ferahlatmak

Ali Kemal'in yazmaması insanın **yüreğine su serpse** de... (s.408)

Yüzüne gözüne bulaştırmak: Bir işi becerememek, bozmak

Aptal gibi yenilmişler, askerliği de **yüzlerine gözlerine bulaştırmışlardı.** (s.83)

1.1.11. İsim + İsim... + Fiilden Oluşan Deyimler

Bir taşla iki kuş vurmak: Bir davranışla birden çok yararlı sonuca ulaşmak

Aslında hiçbir şey yüklenmiyor, bir güzel İspanyol hanım ahbabının epeydir boş duran döşeli konağına uygun kiracı bularak **bir taşla birkaç kuş** birden **vurmuş** oluyordu. (s.4)

Elinden bir kaza çıkmak: İstemeyerek bir kimseyi yaralamak

Elimizden bir kaza çıksaydı, birisini yeseydik amenna... Bu bizim milletde din, iman kalmamıştır bey ağabey! (s.135)

Her kafadan bir ses çıkmak: Bir konu üzerinde herkesin rastgele konuşmak.

Hiçbir şey duymadım. Daha doğrusu **her kafadan bir ses çıkıyor.** (s.221)

İşin içinde iş olmak: Bir işte çok kişinin bilmediği yönler olması

Millicileri çağırınca mı **işin içinde iş oluyor**, aklına kurban olduğum? (s.98)

İyi gün dostu olmak: Sadece iyi günlerde görünmek

Tanıdıklarının hepsi de **iyi gün dostu** değillerdi. (s.85)

1.1.2. Fiil + Fiil Şeklinde Olan Deyimler

Alıp yürümek: Az zamanda çok ilerlemek, yayılmak, çoğalmak, artmak

Baktım herifler **aldı yürüdü**. (s.167)

Atıp tutmak: Abartılı sözler söylemek

İlk tanışmada ilk işleri kirpi gibi dikenleri uzatmak, **atıp tutmak**, kişiliklerini olduğundan çok daha değerli göstermeye çabalamaktı. (s.170)

Bilmez görünmek: Bilmezlikten gelmek

Politikadan anlamazlığa vurduğu halde, bütün işlerini parti kodamanlarına dayanarak hükümetle çeviriyor, Edirne'den ötesini **bilmez görüldüğü** halde Almanya'nın en önemli şirketlerinde temsilcilik ediyordu. (s.18)

Dalıp gitmek: Bir düşünceye veya hayal ile bulunduğu ortamdan uzaklaşmak

Reis paşa **dalıp gittiğini** neden sonra fark ederek öfkeyle bağırdı. (s.427)

Düşünüp taşınmak: Konuyu her yönüyle iyice düşünmek

Düşünüp taşınmış, hesaplamış, uygun ev bulup döşemeye gücü yetmeyeceğini anlayarak, anneannesinden kalan Bağlarbaşı'ndaki köşkü hatırlamıştı. (s.55)

Gelip çatismak: Vakti gelmek, kaçınılmaz olmak

Deminden beri kendi kendine söylemeye bile söylemeye bile cesaret edemediği bu felaket, demek nihayet **gelip çattı**. (s.288)

Göçüp gitmek: Yok olmak, ölmek

Herkesin gözleri dönmüş savaş öncesinin kibarlığı sanki ölenlerle beraber **göçüp gitmişti**. (s.7)

Kaynayıp gitmek: Göz ardı edilmek

Savaşı kazanmanın bile hiç değeri kalmayacak, orada bugün ölenler yarın ölecekler, tıpkı bunlardan önce yıllar yılı, bazı yenmiş, bazı yenilmiş olarak can verenler gibi **kaynayıp gideceklerdi**. (s.173)

Kesip atmak: Uzun uzadıya düşünmeden kesin yargıya varmak

Bu sefer de gereksiz açıklamalara girmişti. **Kesip attı**, "Bizim sayılır!" (s.19)

Ölçüp biçmek: Bir konuda çok ayrıntılı düşünmek, inceden inceye düşünmek, değerlendirmek

Kâmil Bey, ne yapacağını kararlaştırmak için durumu her yanıyla **ölçüp biçti**. (s.3)

Sayıp dökmek: Ne var ne yok, hepsini söylemek

Arkadaşım, savaşta gösterdiğimiz atılganlığın, ölümü hiçe saymamızın aptallık olduğunu delilleriyle **saydı döktü.** (s.23)

Silip süpürmek: Ne var ne yok hepsini alıp götürmek veya yok etmek

Küçük Ayasofya'dan Etyemez'e kadar bütün mahalleleri yangınlar **silip süpürmüş,** yanmayan ahşap ev yığınlarını da, uzun savaş yılları, onarımsızlıktan kağsatıp çökertmişti. (s.21)

1.2. Birleşik Fiil Yapısı Dışındaki Diğer Deyimler

1.2.1. İsim + İsim Şeklinde Olan Deyimler

Açık yürekli: Samimi, içi temiz

Sonra büyük bir **açık yüreklilikle,** başını salladı. (s.195)

Alçak yürekli: Kendi değerini olduğundan aşağı gösteren, başkalarını küçük görmeyen, büyülenmeyen, mütevazı, tevazulu kimse

Sonra, **alçak yürekli** bir paşa oğluydu Kâmil Bey...(s.94)

Baldırı çıplak: İşsiz güçsüz takımından, serseri

"Zenginlikler baldırı çıplaklarla paylaşılacakmış... Zengin olmak imkânı kalmazsa kim çalışır? Nereden bulmalı böyle alıkları?" (s.13)

Baş üstüne: İstenilen şeyin büyük bir memnurlukla yapılacağını anlatan bir söz

Öyle mi? Evet... **Baş üstüne...** (s.107)

Can damarı: Konuya en önemli yerinden yaklaşmak

Demiryolu bir memleketin **can damarıdır.** (s.24)

Ekmek parası: Geçinmeyi sağlayan kazanç

Bu başı sarıklı, dili Kuran'lı dalavereye sarılarak ekmek parası çıkarmaya uğraşmak Kâmil Bey'e pek ayıp bir iş gibi geldi. (s.104)

Göz bebeği: Çok sevilen, önem verilen

"Abdükkadiri Geylâni Efendi'miz köçeklerinden... Ve de Üsküdar'ımızın belli başlı Kadiri dergâhlarından Selamsızdaki Hindiler Tekkesi dervişlerinin **göz bebeği,** gündüzleri Bağlarbaşı bahçelerinde, geceleri de cennet bağlarında uğraşır, canım ciğerim, bahçıvan Derviş Lâleci Zülfi Can..." (s.68)

Hatırı sayılır: Önemli, saygın, saygıdeğer

Oysa parası yoktu ama, gene de **hatırı sayılır** büyük zenginlerdendi. (s.56)

Kaçın kurası: Çok deneyimli, görmüş geçirmiş

Ben **kaçın kurasıyım...** (s.169)

Kapı yoldaşı: Çalışma arkadaşı

Öteki kalemlerdeki “**kapı yoldaşlarının**” tersine buradakiler daha temiz, daha şıktılar. (s.106)

Kara cahil: Çok bilgisiz

“Yaklaş ki adı Kâmil, kendisi Kadiri yoluna girmediğinden **kara cahil** bir can göresin! Kederlenesin! Kederlenesin! Çünkü ne denilmiştir, ! Ham ervaha eyvah eyvah!’ denilmiştir.” (s.68)

Maymun iştahlı: Kararsız, hevesi çabuk geçen

Evet, karmakarışık... Ben pek **maymun iştahlıyım**. (s.196)

Uzun boylu: Uzun süre

Başımıza gelenlerin neresinden başlayacağımı da **uzun boylu** düşündüm. (s.24)

Yüz karası: Utanılacak bir durum, utanç verici bir iş yapmak

Tövbe estağfurullah! Sen nereden çıktın dülgerlerin **yüz karası**?.. (s.95)

1.2.2. İsim + İsim +İsim Şeklinde Olan Deyimler

Avuç içi kadar: Pek küçük, dar (yer)

Kâmil Bey, ilk bakışta, **avuç içi kadar** küçük, avuç içi kadar çıplak, inadına sapsarı bir avlu gördü. (s.107)

Ele güne karşı: Dostlara üzüntü vermemek, düşmanları da sevindirmemek

Türkçesi, **ele güne karşı** fiyakamızı bozup bizi madara edecek. (s.133)

Makineli tüfek gibi: Çok hızlı, birbiri ardınca

Sen o kadar lafı nereden öğrendin, haydi öğrendin diyelim, aklında nasıl tuttun; haydi tuttun diyelim birbirine karıştırmadan **makineli tüfek gibi** nasıl sıralamaktasın? (s.312)

Sonuç ve Öneriler

Türkçenin söz varlığı içerisinde deyimlerin önemli bir yeri vardır. *Esir Şehir İnsanlarında* gözlemlediğimiz deyim kullanımının zenginliği de buna işarettir. Romanda yaklaşık 821 çeşit deyim saptanmıştır. Bu sayıya birden çok defa kullanılan deyimlerin tekrar sayıları dâhil edilmemiştir. Eserde yer alan deyimlerin çoğunluğu günlük hayatta sıkça kullandığımız yapılardır. Bunlara *dil uzatmak, göz yummak, dolap çevirmek, zarara uğramak, candan bezmek, ciğeri parçalanmak, aklına esmek* gibi örnekler verilebilir. Eserde *içini çekmek, göze almak, akli ermek, canı sıkılmak, karar vermek* gibi deyimler ise en çok tekrar edilenlerdir. Romanda İstanbul’un işgali sıraları konu edildiğinden örneklerden de görüleceği üzere deyimler daha çok olumsuzluklar üzerine kurulan cümleler içerisinde kullanılmıştır.

Çalışmada eserden alınan veriler yapılarına göre iki ana başlık altında incelenmiştir. Birleşik fiil grubunda olan deyimler ve birleşik fiil yapısı dışındaki diğer deyimler. Eserde deyimlerin büyük

kısmını birleşik fiil grubunda yer alan isim + fiil "can vermek" yapısında olan deyimler oluşturmaktadır. İsim+ fiil kuruluşundaki deyimler içerisinde en çok kullanılan deyim "karar vermek" tir. Bu sırayı isim + yönelme durumu eki + fiilden oluşan deyimler "göze almak" ve isim + ayrılma durumu eki + fiilden oluşan deyimler "yüksekten atmak" yapıları takip eder.

Çalışmanın sonunda Kemal Tahir'in eserinde oldukça zengin bir deyim kullanımına şahit olunmuştur. Yazarın kullandığı deyimlerin, romanın ruh hâlini yansıttığı görülmüştür. Döneminin söz varlığının romanına yansıdığı da saptanmıştır. Türkçenin söz varlığı açısından zenginliğinin görülmesi için edebiyatımızda bu gibi çalışmaların sayısı çoğaltılmalıdır. Yazar ve eserler aracılığıyla, geçmiş dönemlerde yerel ağızda kullanılan deyimler ortaya çıkarılmalıdır. Türkçenin, söz varlığının önemli unsurlarından olan deyimlere gösterilen hassasiyet artırılmalıdır.

KISALTMALAR VE KAYNAKÇA

S. : Sayfa

TDK: Türk Dil Kurumu

TAHİR, K. (1956). *Esir Şehrin İnsanları*. İstanbul: İthaki Yayınları.

AKSOY, Ö. A. (1984). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.

Türk Dil Kurumu (2009). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

HATİPOĞLU, V. (1964). *Atasözleri ve Deyimler, Türk Dili*, XIII/152, 468-471.

PARLATIR, İ. (2008). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II*, Ankara: Yargı Yayınevi.

KAVUKÇU, D.N. (2018). Türkiye Türkçesindeki Deyimlerin Söz Dizimsel Özellikleri. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Çankırı.

KORKMAZ, Z. (2018). Türkçenin Anlatım Gücünde Deyimlerin Yeri. *Türk Dili*, 68, 801.

TAHİR, K. (1989a). *Notlar/Sanat Edebiyat 1*, İstanbul: Bağlam Yayınları.

TAHİR, K. (1989c). *Notlar/Sanat Edebiyat 3-Dil Dosyası*, İstanbul: Bağlam Yayınları.

SİNAN, A.T. (S.2008). Deyim Kavramı Üzerine Notlar. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 2, 91-98.

AKYALÇIN, N. (2011). Türkçe Deyimler Sözlüklerine Alınmış, Deyim Olmayan Kimi Söz Öbeklerine İlişkin Bir Değerlendirme. *Folklor/ Edebiyat*, 17, 68, 121-142.

MORAN, B. (2002). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2*, İstanbul: İletişim Yayınları.

ŞAN, M.K. (2003). "Kemal Tahir ve Tarihsel Gerçekliğin İnşası". Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık.

KANMAZ, A. (2021). Türkçe Deyimler Üzerine Yazılan Makaleler Hakkında Bir Kaynakça (1962-2020). *Hars Akademi Uluslararası Hakemli Kültür Sanat-Mimarlık Dergisi*. 7, 170-231.

ELÇİN, Ş. (1981). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

GÜNGÖR, O.C. (2018). *Figânî Divan'ındaki Deyimler ve Atasözleri*. *Karaman ve Dil*, 1, 183-205.

GÖNEN, S. (2008). Deyimlere Şekil Açısından Bir Yaklaşım Örneği. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 20, 207-217.

KARABULUT, M. (2009). "Esir Şehrin İnsanları" Romanı Üzerine Bir İnceleme". *Erdem Dergisi*, 54, 127-135.

COŞKUN, S. (2006). Kemal Tahir-Şahsiyeti-Eserleri-Fikirleri. (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

DAŞLI, Y. (2014). Tarihe Duyulan İlgi: Kemal Tahir. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 38, 1, 59-83.

- ÖRGEN, E. (2011). Kemal Tahir'in "Esir Şehir Dizisi" Romanlarında İstanbul. *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 56, 195-210.
- TOKAY, Y. (2016). *Kitâbu Gülistân Bi't-Türkî*'de Geçen Deyimler Üzerine Kavramsal Bir Tasnif Denemesi. *I. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5, 4, 1561-1592.
- DEMİR, E. (2013). *Atabetü'l-Hakâyık*'ta Geçen Deyimler, Atasözleri ve Özdeyişler. *Türkiyat Mecmuası*, 23, 37-52.
- İNAN, S. (2023). *Kürk Mantolu Madonna* Romanında Özgün Deyimler. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32, 1, 80-89
- KÖKSAL, S.D. (2017). Kemal Tahir'in *Notlar*'ına Yansıyan Roman Poetikası. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27, 1, 25-42.
- BEYAZ, Y. (2019). Kemal Tahir'in Romanlarında Cumhuriyet'in Kuruluş Dönemine Genel Bir Bakış. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA)*, 19,113-138.